

זה קלי ואנוהו, תפילה של הוד והדר, חידושו של הגרש"ר הירש

אפילו המנגינה היתה פירוש לתפילה

א. ש. אליסלך

אפשר לומר כל בוקר מחדש את הפסוק "מה טובו אהליך יעקב מלשכותיך ישראל, ואני ברוב חסדך אבא ביתך", ולא להרגיש בפועל שזה ממש חסד אמיתי מאת הכורא שזוכים לדרך על סף בית הכנסת. אפשר להפוך את הפסוק הזה כמו עוד קטעי תפילה רבים למין דבר שבשגרה, מצוות אנשים מלומדה. ואפשר גם אחרת, היו היה בית כנסת שנבנה בפאר והדר מדהימים, היו בו קרוב לאלפיים מקומות ישיבה, מתפללי בית הכנסת אהבו את המקום בכל ליבם, אהבו לכא בשעריו, וגם אהבו להתפלל בו. היה זה בית הכנסת החרדי הגדול בפרנקפורט מיסודו של רבינו הגרש"ר הירש זיע"א.

שילוב של קצוות מגודות

בית הכנסת החרדי הגדול בפרנקפורט שילב בתוכו שני קצוות, הוא הורכב מניגודים שנראו בלתי אפשריים לשילוב. ודווקא שילוב הניגודים וקשירת הקצוות היא זו שגררה את ההצלחה הגדולה של בית הכנסת.

מצד אחד היה בית הכנסת החרדי בפרנקפורט בית הכנסת השמרני ביותר בכל העולם היהודי כולו. שכן מסורת "אשכנז" הייתה המסורת העתיקה ביותר בכלל ישראל, היא התלה באמצע ימי הגאונים, עם עקירתם של רבינו גרשום מאור הגולה ובני חבורתו מאיטליה לאשכנז, עברה במסורות בעקשנות ובנאמנות דור אחר דור מבלי לסטות אף בזיו כלשהוא מן המסורת הקדומה. בפרנקפורט שהייתה הקהילה המפוארת ביותר באשכנז, כיהנו גדולי ישראל דור אחר דור ברציפות. אם היה הגליון מתיר לנו להאריך היינו מפרטים כאן באריכות את שלשלת הרבנים וגדולי ישראל שכיהנו בה דור אחר דור. בבית הכנסת החרדי בפרנקפורט נשתמרה המסורת הקדומה ביותר. מתפללי בית הכנסת התגאו במסורת זו והרגישו עצמם אחרוני משמרי גחלת אשכנז הקדומה. מנגד הונהגו בו בבית הכנסת זה בהוראתו הישירה ובפיקוחו האישי של רבינו הגרש"ר הירש זיע"א "חידושים" בעניינים חיצוניים, אליהם לא הורגלו מתפללי בתי כנסיות ברחבי העולם היהודי.

כשהגיע רבינו הגרש"ר הירש זיע"א לפרנקפורט על מנת להציל את שארית היהדות הנאמנה שנותנה לאחר הגל הרפורמי הגדול ששטף כמעט כליל את יהדות גרמניה, החליט לבדוק לעומק מדוע נמנע הנוער מלנהור לבית הכנסת ומה אפשר לעשות על מנת לגרום לאנשים לאהוב את בית הכנסת ואת התפילה.

לא יותר רבינו הגרש"ר הירש על קצו של יוד מענייני ההלכה, לא זו מן ההלכה בכי הוא זה, אולם בעניינים חיצוניים שאינם קשורים להלכה ערך מספר דברים שבמבחן התוצאה הצילו את

"החוויה הנאה ביותר ליהודי בגרמניה היא ליל שבת בבית הכנסת החרדי בפרנקפורט" כך כתב הגאון רבי יחיאל וינברג זצ"ל בעל "שרידי אש". הדברים נשמעים באזנינו כמושגים רחוקים. מאימתי התפילה הינה בגדר חוויה? * "יופי אסתטי" נשמע לרבים מאיתנו מושג רחוק עד מאוד מעניינה של "התפילה". ובכל זאת הייתה קהילה שחיברה בין השנים, התוצאה שהתקבלה הייתה נפלאה: נהירה המונית של הנוער לכל תפילה בבית הכנסת, עד כדי כך שאפילו למנחה פשוטה של יום חול רגיל היה הנוער נוהר בהמוניו. "בית כנסת זה שהכיל למעלה מאלף מקומות ישיבה, היה מלא בתפילת מנחה רגילה ביום חול!" מתאר אחד המבקרים בו * הגאון רבי אברהם ארלנגר שליט"א מראשי ישיבת 'קול תורה' מספר: "ששמעתי מאבי ז"ל שהיה בשש וחצי או בשבע בזמן התפילה שם כבר בתחילת התפילה עמדו בבית הכנסת אלף בעלי בתים עטורים בטלית ותפילין!" * איך הצליח רבינו הגרש"ר הירש זיע"א לגרום לכל כך הרבה יהודים לאהוב את בית הכנסת ואת התפילה? באיזה אמצעים עשה זאת? על כך במאמר שלפנינו.

התפילה "מעמד של רוממות"

התפילה בבית הכנסת החרדי בפרנקפורט הייתה עבור המתפללים חוויה מרוממת, כל תפילה היתה בגדר "מעמד של רוממות" והטביעה במתפללים את התפילה את משמעותה ואת מטרתה. כשיהודי פרנקפורטאי בא לבית הכנסת הרי הוא בא לדבר עם הקב"ה ולהתפלל לפניו בצורה ברורה, לכל תיבה מן התפילה היה את הניגון שלו ואת הנוסח שלו שביטא את משמעותו.

יוצאי פרנקפורט שזכו להיות חלק מהווית בית הכנסת ואף מבקרים מן החוץ שביקרו בו הטיבו להגדיר את בית הכנסת ואת מעמד רוממות התפילה.

וכך כותב הגאון רבי יחיאל יעקב וינברג זצ"ל בעל ה"שרידי אש": "החוויה הנאה ביותר ליהודי בגרמניה היא ליל שבת בבית הכנסת החרדי בפרנקפורט". (כתבי הגר"י ווינברג זצ"ל, ח"ב עמ' רלז).

ילדים ששים לבא אל בית הכנסת

ההתלהבות לתפילה ניכרה באופן במיוחד בבני הנעורים. רבי שלמה קארליבך אב"ד ליבק תיאר את הילדים הששים לבוא לבית הכנסת מידי שבת בכוקר והשתתפותם בתפילות נובעת מרצונם להיות נוכחים בעת "מנהגי התפילה החגיגיים, הוצאת ספר תורה והכנסתו, והשירה לאחר תפילת מוסף" (ספר פלא יועץ עמ' 89). אחד מנכדיו של ר"ש קארליבך הסביר לימים כיצד הוא מתבונן בתכני היופי שהיו חלק מעבודת ד' של אבותיו: "אחד מסימני ההיכר של היהדות החרדית בגרמניה היה גישתה האסתטית לחיי תורה. יופי של צורה, נעימות וסדר נחשבו לחיוניים ולערכים בפני עצמם. בעוד שזה נובע ללא ספק מנטיה אנושית כללית, הסכיבה

יהדות פרנקפורט ואף שימשו כמודל לחיקוי בקהילות אחרות. בבית הכנסת הושקעו סכומים עצומים על מנת להפכו למבנה בעל יופי ארכיטקטוני מדהים ביופיו. ממרחקים היו אנשים נוהרים לחזות בפאר והדר המופלאים של בית הכנסת.

רבינו הגרש"ר הירש השקיע רבות גם כמעמד התפילה עצמה על מנת שתהיה בתכלית היופי ובשיא ההדר, עד שהשהות בבית הכנסת והתפילה בו תהפוך עבור כל מתפלל לחוויה של רוממות. לצורך כך הוא הנהיג "חידוש" ששמו "מקהלת בית הכנסת". אם בכל קהילות ישראל כיהנו "חזנים", הרי שבפרנקפורט היה משהו שונה לגמרי, נהדר ומרומם פי כמה וכמה.

מקהלה שכל חבריה יראי שמים

דרכם של כל בתי הכנסיות הגדולים היתה, למנות "חזן" שהצטיין בקול "באריטון" ולצידו עמדו שנים האחד בעל קול "אלטו" שהיה נקרא "משורר" או "זינגר" ואדם נוסף בעל קול "בס", שלשתם יחד הרכיבו את מקהלת בית הכנסת. יצויין כי חלק מן החזנים והמשוררים שלהם לא הצטיינו כבני עלייה, ולא נמנו על עילית החברה, מעמדם הרוחני היה דומה עד מאוד ל"זמרים" בני דורנו. בשורת חוות יאיר מצאנוהו דן בדינו של "תלמיד חכם" אם מותר לו לכהן כ"חזן" ולשורר בכלי זמר, אם אינו נחשב כמלאכה שאינה מכובדת האסורה עליו. בני הדור היו מכנים אותם "ליצינים", וכך היה גם היחס כלפיהם.

רבינו הגרש"ר הירש זיע"א ביטל את מעמד ה"חזן" ושני משורריו שהיחס אליהם היה פחות מכבוד, במקומם הוא הקים "מקהלה" על כל חוקיה ומשפטיה, היה בה באותה מקהלה אפילו "מנצח" שהיה מנענע בידי אילך ואילך כדרך המנצחים.

אולם חברי המקהלה היו חייבים להיות אנשים "מכובדים" בדווקא, מעילית החברה ומפני המזרח שלה. הוא היה מדקדק רבות במידת הצטיינותם בתורה ויראת שמים.

המנגינה הינה אחד מפירושי התפילה

בתפילה עצמה לא היה לחברי המקהלה שום חלק ונחלה, תפקידם היה לשורר את קטעי "הלכה דודי", את פסוקי ה"הוצאה והכנסה", את ה"אין כאלוקינו", וללוות בשירים את הקידוש שלאחר התפילה ולשורר לאחר ההבדלה כמוצאי שבתות. גם בשירים אלו עצמם היה רבינו הגרש"ר הירש מעורב עד לפרטי פרטים. היתה לו לרש"ר הירש "קפידא" מיוחדת על המנגינות. אסור לה למנגינה שתהא משהו "נפרד" כשלעצמה ואח"כ ל"הדביק" אותה איכשהו על מילות התפילה. לדעת הגרש"ר על מנגינה להיות "פירוש" למילים, והיא צריכה לבטא את הרוח המרחפת על המילים ואת עומקם ומשמעותם. כמו כן היה אסור לכפול פעמיים מילה כדי שתסתדר עם המנגינה. המנגינה צריכה לשרת את המילים ולא שיהיו המילים אמצעי או "חירוק" למנגינה.

רבינו הגרש"ר הירש טרח ללמד בעצמו את שליחי הציבור כיצד מתפללים, הוא הראה להם על כל תיבה מה להדרגיש ואיך לנגן אותה כדי שמילות התפילה יקבלו את מלא משמעותם באמצעות נגינתם. הוא גם למד עימם את הפיוטים השונים, ולימדם איך להתבונן בהם ואיך להפיק מהם את משמעות הדברים ואת מטרםם.

לפני כן, ובמידה ועוד היה צורך בכך, הריהי קנתה את לבי לנצח למען תורתנו ומורשתנו". (זכרונות הר"ר יהודה אופנהיימר, עמ' 12/ב.)

בחור מקהילת קארלסרוה שבא ללמוד בישיבה בפראנקפורט, חי כל ימיו עם הרושם העז של קהילת רש"ר הירש: "התרשמתי מבית הכנסת בפראנקפורט, מהידישקייט; זה היה המרכז של כל היהדות בגרמניה. התפילה שם הייתה מלכות!". (הר"ר א.י. מאיר שליט"א)

בניה של קהילה זו, כמו מורינו רבי יעקב רוזנהיים זצ"ל, לא הסתירו את המשמעות הרוחנית שהיא סימלה עבורם, כדבריו: "בית הכנסת הגדול של הקהילה החרדית בפראנקפורט... היה ביפיו הארכיטקטוני ובממדיו (היו בו כאלפיים מקומות), סמל חי לנצחון ההיסטורי הגדול שנחלה רוחו של הגרש"ר הירש זצ"ל במאבק הקשה נגד כוחות ההתבוללות, הכפירה וה'געמיינדע' אראטדאקסיע' הפשטנית". (זכרונות ר"י רוזנהיים עמ' קא)

אחד הרבנים החסידיים מפולין הביע את התרשמותו הבלתי אמצעית: "זכיתי לבקר באותה עיר גדולה ונפלאה, פראנקפורט. זכורני, עשרה בטבת, תרצ"א, לפנות בוקר, הגעתי לפראנקפורט... הנני שוכר מונית ונוסע לבית הכנסת הגדול של קהילת רש"ר הירש. אני מודה ומתודה, שיצאתי לגמרי מהכלים, בראותי ציבור בן אלף איש עומד ביום ששי לפנות בוקר ואומר בכונה סליחות של עשרה בטבת ו'אבינו מלכנו'. שמעתי קריאת ויחלי, והייתי משוכנע שכמעט כל הציבור צם את כל יום התענית. אם זו הקהילה בה רבי שמשון רפאל הירש ורבי שלמה ברויאר התפללו, לימדו והחדירו 'אידישקייט' אמיתית... מה החידוש שהגאונים והצדיקים במזרח אירופה רחשו אמוך כה רב לתלמידיהם? (הרב מאיר שווארצמאן, 'דער רבי פון מערב', בתוך: ספר הזכרון למורנו רבי יעקב ראזענהיים זצ"ל, עמ' 34)

תפילת הרבים נמוה לא שמעתי מעודי ועד היום הזה

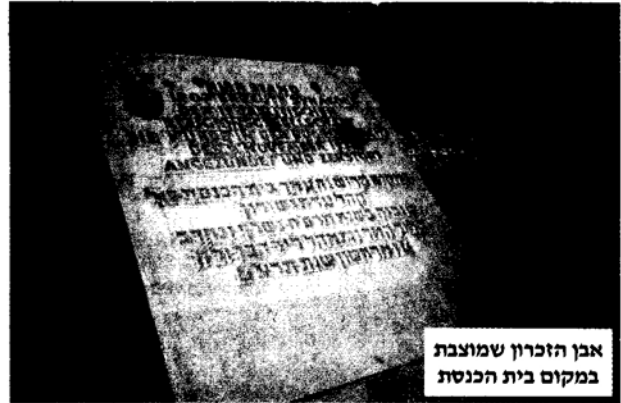
בתו של הגאון הגדול רבי משה שניידר זצ"ל, הרבנית ע. לופיאן תחי' שהקים בפראנקפורט ישיבה בנוסח ליטא, תיארה את כח המשיכה של מקום התפילה הגדול הזה: "לבית הכנסת של ברויאר בפפד"מ היתה ארכיטקטורה מיוחדת, ואנשים הגיעו אליו במיוחד כדי לראותו, ועוד יותר על מנת להתבכשם מהתפילות ומהניגונים של המקלה, כי היתה העבודה הזו מעין העבודה בבית המקדש".

סופר חד-עין שבא לגרמניה ממזרח אירופה, תיאר לימים את התרשמותו והתפעלותו ממה שנתגלה לו בצעירותו, לפני השואה, בבית הכנסת הגדול של הקהילה החרדית בפראנקפורט: "היהדות המסורתית בגרמניה, ללא ספק היא מציאות חד-פעמית, שגדלה וצמחה במשך למעלה מאלף שנים על אדמת הארצות הדוברות גרמנית..."

על רקע נופי גרמניה, עריה ותרבותה, חרותות בזכרונות תמונות יהודיות, שהתהוותן והתגלמותן היו אפשריות רק בסביבה זו. החיים היהודיים היו רוויים תרבות יהודית עתיקת-יומין... באקלים זה, בתוך לבה של אירופה, נתרקמו התמונות והיו לדיוקן, לאותו דיוקן של הוד, יופי וגעגועים למשהו נכסף... לבו של היהודי... נשא בחובו אותו 'שם' בחוויות החג היהודי את הרמז מעבר ומעל לעצמו... ירושלימה... את מציאותם החיה של כוחות קדומים שנצטברו בנשמות אבות העדה, מדורי דורות ובפועל עוד היו גנוזים בנשמתו של כל יהודי..."

מיסתורי יום הכיפורים וראש השנה: מה פשרו, מה משמעותו

התרבותית הסובבת והחיבה הגרמנית להוד והדר, לרוגע וסדר, השפיעו גם הם. אותה גישה אסתטית... 'זה קילי ואנוה' הפך לאמצעי של ביטוי עצמי בעבודת ד'. קל מאוד לומר שיופי בתחום הדת אינו אלא תחליף פשוט למי שנעקרה מהם דבקות תמימה בד'. ככלות הכל, חוש היופי, הן בהבעתו והן בקליטתו, אינו רק דומה להתרוממות רוחנית, אלא מהוה חלק ממנו. באמצעות יופי אנו יכולים לחוש גבהים שמימיים. אין צורך להוכיח אמת זו, המדברת אלינו בכל מקום בתורה שבכתב ותורה שבעל פה. בית המקדש ועבודת הכהנים והלוויים היו לכל רואיהם המחזות היפים ביותר ועוררו בם חויה ויזואלית: 'אשרי עין ראתה כל אלה'... הגאון רבי שמעון שוואב זצ"ל מחבר הספר "מעייני בית השואבה" כותב אודות בית הכנסת בו גדל: "הבה נבקר בבית

אבן הזכרון שמוצבת במקום בית הכנסת

הכנסת הגדול בפראנקפורט דמיין, בה גדלתי בצעירותי. בנוי כמבצר איתן, מצופה בשיש ונחושת, היה זה בית הכנסת שהנהיג רבינו הגדול רבי שמשון ב"ר רפאל הירש זצ"ל, ואחריו חתנו רבי שלמה זלמן ברויאר זצ"ל. אלפיים איש מילאו את האולם הענק שלו, חובשים בגאון את הצילינדרים שלהם המקבילה האשכנזית ל'שטריומל' החסידי כאשר כל מקום פנוי מתמלא כדי לשמוע את הדרשות החוצבות להבות אש - - -

בחג השבועות, הקישוט בצמחים וענפים הפך את בית הכנסת לגן פרחים מרהיב עין - - -

בימים נוראים, היה זה בית מדרש של לבן על גבי לבן, שכן כראש השנה כמו ביום כיפור כולם לבשו 'קטל' וכיפה לבנים, ועמודי הקריאה הקטנים שעליהם הונחו המחזוריים היום מכוסים בכד לבן - - -

בסוכות, חורשה של לולבים נעה באחידות ובהרמוניה לצלילי ההלל: 'כי לעולם חסדו' - - - ולאחר מכן הוכנסו הלולבים לבית קיבול מיוחד לכך הבנוי בכל מושב שבבית הכנסת...

התפילה היתה מלכות

יופיה של עבודת ד' בבית הכנסת החזירה רבים לחיק היהדות ולחיי תורה מלאים. בחור מרקע יהודי רופף שהגיע לבית הכנסת בפראנקפורט תיאר את הדחף שניעור בו בעת המפגש הראשון: "הנני זוכר את הרושם האדיר שעשה עלי בית הכנסת ב'שינצנטסארסה' בליל השבת הראשון לשהותי בפראנקפורט בשנת תרנ"ח. מימי לא ראיתי אנשים בעלי הופעה יהודית מכוונת כל כך; בית כנסת שכל מתפלליו הם שומרי מצוות וביניהם הרבה בני תורה. נוסף לכך החזן החשוב... המקלה הנעימה, כל מה שמשרה על הבריות רושם בלתי נמחה. הדרשה הראשונה של הרב שלמה זלמן ברויאר, מלאה ב'מגידות' ומוסר, לא שמעתי כמותה

בלובן. כל המתפללים עטופים ב'קיטלים', הבהקים מזוך ולובן. והפרכת מעל לארון הקודש הנרחב לובן. וכל הדוכנים של קהל המתפללים לרבות גם דוכנו של בעל-התפלה בכיסוי של לובן. והשמש הראשי כולו לובן.

סוכות בבית-הכנסת יער פורח של לולבים, ותערוכה נדירה של אתרוגים, הדרים שבהדרים, ללא התחשבות במחיר. כי על כן זוהי פראנקפורט. והשמש הראשי על מעמדן והוא מרמז לכל מתפלל, להציב הלולב בסדר מופתי בתוך 'מחזיקי-לולבים', שהותקנו במיוחד ליד ה'שטנדר' של כל איש ואיש.

שמיני-עצרת והקפות של שמחת-תורה הם רקדו ממש בשמחה וצהלה, אם כי גם הריקודים התנהלו בסגנון מיוחד, 'נוסח פראנקפורט'. זה היה יותר בחינת 'מעגלים', או בדיוק 'הקפות', מאשר מחול לווה ומלהיב. אבל היתה בזה הדרת-כבוד, הדרת-מלכות ממש. כל המתפללים לבשו בגדי פאר, צילינדרים ולבשי-ייצוג. והשמחה היתה במעונם. "שישו ושמחו בשמחת תורה, כי היא לנו עוז ואורה". (ש. רוטנברג, 'סיוור על פני פראנקפורט עיר ואם בישראל', ירחון 'בית יעקב', גליון 127, עמ' 14-15)

לאחר ההתרשמות משיחורם של המתפללים והמבקרים בכיהכנס פראנקפורט שומא עלינו לעמוד על משמעות הדבר, ולנסות להבין את משמעות הדברים. מי שהטיב "ללמוד" את התופעה ולרדת לעומקה היה הגריי רינברג בעל ה"שרידי אש" ואלו דבריו בספרו שו"ת שרידי אש (ח"ד עמ' שסט): "הרב הירש לא היה רק נאה דורש אלא גם נאה מקיים, את מיטב כוחותיו הרוחניים השקיע בבנין הקהילה בפראנקפורט ובבתי חינוך למופת. קהילת פראנקפורט מיסודו של הרב הירש, היתה כלילת-יופי מכל הבחינות. לא היתה בכל ארצות אירופה עדה מאורגנת ומסודרת, כזו של עדת פראנקפורט החרדית... הרב הירש סדרי תפילה ומנהגי תפילה בטעם טוב ובהידור מצוה שהיו עשויים למשוך את הלבבות, זמרת החזן עם קהל משוררים ושיתוף כל העדה בזמרה זו והרנינו את הנפש. נגוני פראנקפורט היפים בזמירות שבת, בברכת המזון ובברכת כהנים, התפשטו ונתחככו בכל העולם היהודי ונתקבלו אף בחוגי החרדים שבארצות המזרח. הרב הירש דאג לכך שתינתן לביכהנס" הצורה האסתטית ההולמת את טעמו המודרני ביותר. יאמרו: אין הספירה הספירה הדתית זהה עם החוויה האסתטית, שכן החוויה הדתית צריכה לנבוע מהתלהבות פנימית של אהבת ד' ויראת ד' אבל החוויה הדתית הספונטאנית והעמוקה היא חלקם של האנשים המוחזנים ברגש הדתי עמוק, חרם נלהב עובד בשעת התפילה בכל עצמותיהם. אבל לאנשים בינונים מסייע הרגש האסתטי לרגש הדתי שיתחמם ויתלהב, הצורה האסתטית במנהגי בית הכנסת והקישוט וההדר בתשמישי קדושה ותשמישי מצוה עשויים למשוך את הלב ולחבב עליו את הדת וכך אמרו חז"ל: "זה קלי ואנוהו" - התנאה לפניו במצוות, לולב נאה, ציצית נאה, תפילין נאות" מובן מאליו שאין כאן העדפת היופי על השגב הדתי וההתלהבות הנפשית, אבל יש חשיבות ליופי והידור כשהם נצמדים לדבר של קדושה במצוה; שיר יפה ומנגינה נאה עלולים להלהיב את הנפש וכוחם יפה להתלהבות דתית. אין צריך להאמר כי הערכת היופי וההידור לא ההיתה עיקר גדול בתורת הרב הירש, אבל הוא גם לא זלול בהם ועיי"כ נתן ליהדות החרדית כח משיכה גדול וזוהי תהילתו."

תודת "מוסף שבת קודש" נתונה להרה"ג רבי בנימין שלמה המבורגר שליט"א ראש מכון "מורשת יהדות אשכנז" על חלקן המכריע בהכנת המאמר.

של יום הקדוש בבית הכנסת הגדול בפראנקפורט, שעה שכל סימני ההיכר של השיגרה כאילו נמחקו ואין זכר לבינוניות האפורה בים של לובן מזקק ומטהר! כאלף גברים לבושי לבן כאילו נתלכדו ונתמזגו עם הספסלים המכוסים לובן מסנוור כמעט לאור מאות המנורות... תפילת הרבים יפה וחגיגת כמוה לא שמעתי מעודי עד היום הזה!... תהלוכת הקפות בשמחת תורה שכמותה לא ראיתי לפני כן ובודאי גם לא אחרי כן... מי שראה בצורת עריכת הטקסים הדתיים קרירות, לא הבין לרוחם של יהודי גרמניה, מדד אותם בקנה-מידה זר להם. גדולה מזה: הוא החטיא את העיקר היינו, שדווקא בחייהם הדתיים... משהו גדול, על-זמני, השתלט עליהם, טבע בהם סגנון רציני, ושיחרר בהם אפשרויות של חוויה קולקטיבית, שכולה אומרת רצינות וכבוד. דוקא בשבתות, ובמיוחד בחגים ובמועדים, יש שנדמה כאילו נשמת היהדות, קיום המצוות ברוח "זה קלי ואנוהו", העלו את היהודי הזעיר-בורגני מעל ומעבר לעצמו והעניקו לו אזרחות, חלק ונחלה, בנופים נפשיים אחרים...

יהדות גרמניה... ידעה לשמור על יופיה של היהדות, על כבודה האסתטי של המצוה... להתעלות לרבות דתית... שחמימותה אמנם היתה עצורה, אבל לא פחות כנה ואמתית מזו הגלויה, המתפרצת והמשתפכת של יהדות אירופה המזרחית. ואותו חוש לסגנון ולצורה, שבגילויים היה משהו מן העל-אינדיבידואלי והעל-זמני, הוא שהפגין גם את מלוא יכולתו בחוויות דתיות משפחתיות. תמונות בלתי נשכחות של ליל הסדר עומדות לנגד עיני...

תמונה רודפת תמונה, עולים זכרונות של עושר וכאב... של יהדות גדולה... יפה וממשית מאד, במקום חיותה, אבל היא התנשאה מעל ומעבר לגבולותיה הגיאוגרפיים. (ב' קורצווייל, כמאבק על ערכי היהדות, עמ' 281-283)

הוד והדר לפניו

בן למשפחה מזרח-אירופית שימי נעוריו עברו עליו כפפד"מ, העלה את זכרונותיו המרגשים, לעת ביקור בעיר שנים רבות אחר חורבנה של הקהילה: "בינו לבינו צף ועולה לנוכחי מתוך חביוני-הנפש עולם עתיר-מראות וסגנוני לאין ערוך... את מי אני רואה כאן? את השמש הראשי של בית-הכנסת, את השמש שנחשב כ'גבאי' ממש, ושמו היה גינזברגר בהיותו נער וילד ספגתי פה את כל צבעי-הקשת של ההווי המופלא בתוך בית-הכנסת הזה כל החגים וכל האירועים החברתיים וכל המסיבות החגיגיות נתקשרו בדמיוני באישיותו של השמש הראשי. כי נשא באחריות מלאה לכל הסדר המופתי הזה, לכל הנוהגים והמנהגים המרשימים שב'נוסח פראנקפורט'."

מי דאג לדיקנות קפדנית שכזו לעת עריכת כל תפילה ותפילה, היא זה בימות החול יהא זה בשבתות ובמועדים ומכל-שכן בימים הנוראים? השמש הראשי היה אחראי למחוגי השעון, שכיון את כל הליכות בית-הכנסת. ומי טרח להחליף את 'מראות' בית-הכנסת לקראת כל חג וחג? על-פי 'נוסח פראנקפורט' הושקע עמל רב ומחשבה רבה לקיים את הפסוק: "הוד והדר לפניו."

שכועות בבית-הכנסת! איזה עולם של תפארת. איזה מיגוון של נוי ופרחים. הכל מעוטר ומקושט. הכל אומר: כבוד מלכות. וזה לא רק כדי לקיים את הנוהג של 'ירק לשבועות'. תצוגת-ההוד הזאת היא מעל לראש לכבודו של 'זמן מתן תורתנו'. וכמו שכתוב: "עוז וחדוה במקומו". זוהי החדווה עם התורה, לכבוד התורה... ראש-השנה בבית-הכנסת. והחזיונות שונים לחלוטין. הכל